

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

No 11 (2017)

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Aristotle's Conception of Wisdom, its Characteristics and the Connection of Causes and Principles with Wisdom and Science according to Aristotle (Metaphysics, A.1-2)

Anastasia Theodoulou

doi: [10.12681/ethiki.22760](https://doi.org/10.12681/ethiki.22760)

To cite this article:

Theodoulou, A. (2020). Aristotle's Conception of Wisdom, its Characteristics and the Connection of Causes and Principles with Wisdom and Science according to Aristotle (Metaphysics, A.1-2). *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (11), 44–51. <https://doi.org/10.12681/ethiki.22760>

Η αντίληψη του Αριστοτέλη για τη σοφία, τα χαρακτηριστικά της και η σύνδεση των αιτίων και των αρχών με τη σοφία και την επιστήμη κατά τον Αριστοτέλη («Μετά τα φυσικά», Α.1-2)

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΘΕΟΔΟΥΛΟΥ

Στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία η γνώση αναδεικνύεται σε βασικό κεφάλαιο που κινεί τα νήματα του κόσμου. Ζούμε στην «κοινωνία της γνώσης»¹, παρά ταύτα ο διεθνώς καθιερωμένος όρος παραμένει μάλλον εννοιολογικά θολός². Ποιο το ακριβές περιεχόμενο που αποδίδεται στον όρο «γνώση»; Ποια η διαχωριστική γραμμή μεταξύ «γνώσης» και «πληροφορίας»; Στον εύγλωττο προβληματισμό που αναπτύσσεται στις μέρες μας αναφορικά με τα παραπάνω ερωτήματα, θα ήταν σκόπιμο να ανατρέξουμε στη σκέψη του αρχαίου Σταγειρίτη φιλοσόφου διαβάζοντας προσεκτικά τις πρώτες σελίδες του έργου του *Μετά τα Φυσικά* (Μ. τ. φ. Α.980α-983α), όπου ο Αριστοτέλης επιχειρεί να ορίσει τι είναι σοφία, να παρουσιάσει τα χαρακτηριστικά της και να καταδείξει πώς συνδέεται η αναζήτηση και η γνώση των αιτίων και των αρχών με τη σοφία και την επιστήμη.

Προκειμένου να καταλήξει στον ορισμό της σοφίας (Μ. τ. φ. Α.1.981b28-29, 982a1-2), ο Αριστοτέλης ξεκινά επαγωγικά, διά παραδειγμάτων, ταξινομώντας τα πράγματα σε γένη και είδη και αναζητώντας την ειδοποιό διαφορά. Σημείο εκκίνησης για την εκτύλιξη της σκέψης του αλλά και «σημείον»-απόδειξη (Μ. τ. φ. Α.1.980α21) για τα λεγόμενά του συνιστούν οι αισθήσεις με «πρωταγωνίστρια» την όραση («τὸ ὁρᾶν[...]μάλιστα ποιεῖ γνω-

ρίζειν ἡμᾶς», Μ. τ. φ. Α.1.980a25-26). Δεχόμενος, δηλαδή, τις αισθήσεις -κυρίως το «ὄρᾶν»- ως βασική πηγή γνώσης, διευκρινίζει ότι οι αισθήσεις καθ' εαυτές δεν είναι γνώση, διότι από τις ίδιες καθοδηγείται και το ευρύτερο γένος των ζώων («φύσει μὲν οὖν αἴσθησιν ἔχοντα γίνεταί τὰ ζῶα», Μ. τ. φ. Α.1.980a27-28). Η ειδοποιός διαφορά, λοιπόν, εν σχέσει προς τον άνθρωπο είναι ότι «μανθάνει[...] καὶ ζῆ[...] τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος καὶ τέχνη καὶ λογισμοῖς» (Μ. τ. φ. Α.1.980b24-28). Εξακολουθώντας επαγωγικά και βαδίζοντας από τα πράγματα προς τη διατύπωση συμπερασμάτων, ο Αριστοτέλης οδηγείται στη διαπίστωση ότι «ἀποβαίνει δ' ἐπιστήμη καὶ τέχνη διὰ τῆς ἐμπειρίας τοῖς ἀνθρώποις» (Μ. τ. φ. Α.1. 981a2-3).

Στη συνέχεια διαφοροποιεί τον εμπειρικό τεχνίτη από τον επιστήμονα. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να διευκρινιστεί η εννοιολογική διαφορά των ὀρων «τέχνη» και «ἐπιστήμη» στη γλώσσα της εποχής του Αριστοτέλη και στη νεοελληνική γλώσσα. Ο ὀρος «τέχνη» στους κλασικούς χρόνους παραπέμπει σε αυτό που σήμερα εννοούμε με τον ὀρο «επαγγελματίας», συμπεριλαμβανομένου και του «ἐπιστήμονα» με το περιεχόμενο που δίνεται στον ὀρο στις μέρες μας. Από την ἄλλη πλευρά, ο ὀρος «ἐπιστήμη» στον αττικό πεζό λόγο σήμαινε πλήρη και εμπεριστατωμένη γνώση σε έναν τομέα, γεγονός που δεν διαφοροποιεί ιδιαίτέρως τον ὀρο από τη σημερινή του σημασία. Πάντως, «τεχνίτην» ονομάζει ο Αριστοτέλης τον -με σύγχρονους ὀρους- επιστήμονα και «ἐμπειρον» αυτόν που επί των ημερῶν μας ονομάζουμε τεχνίτη. Καταλήγει, λοιπόν, ότι στην κλίμακα των αξιών «σοφωτέρους τοὺς τεχνίτας τῶν ἐμπείρων ὑπολαμβάνομεν» (Μ. τ. φ. Α.1.981a25-26).

Η αιτιολόγηση αυτού του συμπεράσματος οδηγεί μόλις ένα σκαλοπάτι πριν από τον ορισμό της σοφίας. Ποιος είναι ο λόγος για τον οποίο, κατά την κοινή των ανθρώπων δόξα, θεωρούμε ότι οι επιστήμονες είναι σοφότεροι από τους εμπειρικούς τεχνίτες; Κατά την ἄποψη του Αριστοτέλη, ο λόγος δεν είναι ἄλλος παρά το γεγονός ότι «οἱ μὲν (δηλαδή οι επιστήμονες) τὴν αἰτίαν ἴσασιν οἱ δὲ (δηλαδή οι εμπειρικοί τεχνίτες) οὐ» (Μ. τ. φ. Α.1.981a28). Ο εμπειρικός τεχνίτης γνωρίζει το «ὄτι», του διαφεύγει ὀμως το

«διότι» (Μ. τ. φ. Α.1.981a29). Εξάλλου, ο επιστήμονας-επαγγελματίας είναι σε θέση να διδάξει άλλους (Μ. τ. φ. Α.1.981b7-8), ακριβώς επειδή έχει εμπειριστατωμένη γνώση και κατέχει «το γε ειδέναι και τὸ ἐπαίειν» (Μ. τ. φ. Α.1.981a24) του αντικειμένου του· καθώς γνωρίζει «τὸ διότι καὶ τὴν αἰτίαν» (Μ. τ. φ. Α.1.981a29-30).

Με αυτόν τον μεθοδικό τρόπο περιέρχεται στον ορισμό της σοφίας, εντοπίζοντας την ειδοποιό διαφορά της σε συνάρτηση με τις επιμέρους επιστήμες: «τὴν ὀνομαζομένην σοφίαν περὶ τὰ πρῶτα αἴτια καὶ τὰς ἀρχὰς ὑπολαμβάνομεν» (Μ.τ.φ. Α.1.981a28-29). Επομένως, συνάγεται ότι η σοφία αφορά στην αναζήτηση και τον εντοπισμό των πρώτων αιτίων και των αρχών που διέπουν τα πράγματα³. Πρόκειται για μια ντετερμινιστική αντίληψη βασισμένη στην εμπειρία, η οποία εξήχθη με επαγωγική μέθοδο.

Παρακολουθώντας τη συλλογιστική του Αριστοτέλη περί σοφίας, μπορούμε να εντοπίσουμε τα χαρακτηριστικά της:

- 1) Η σοφία είναι άμεσα συναρτημένη με τη γνώση. Συνεπώς η γνώση είναι αυτή που βαθμηδόν εξασφαλίζει τη σοφία («κατὰ τὸ εἰδέναι μᾶλλον ἀκολουθοῦσαν τὴν σοφίαν πᾶσι», Μ. τ. φ. Α.1.981a127). Η σοφία είναι η ίδια και αποκαλείται «γνώση». «Ἐπεὶ δὲ ταύτην τὴν ἐπιστήμην ζητοῦμεν» σημειώνει ο Αριστοτέλης, κάνοντας λόγο για την προαναφερθείσα, στην αμέσως προηγούμενη πρόταση, σοφία (Μ. τ. φ. Α.2.982a4).
- 2) Προκειμένου να προσδώσουμε σε κάποιον τον χαρακτηρισμό του σοφού, δεν αρκεί ο συγκεκριμένος να έχει εφεύρει κάτι χρήσιμο για την ανθρώπινη κοινότητα, αλλά θα πρέπει να είναι όντως σοφός και να ξεχωρίζει ανάμεσα στους άλλους ανθρώπους («θαυμάζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μὴ μόνον διὰ τὸ χρήσιμον εἶναί τι τῶν εὐρεθέντων ἀλλ' ὡς σοφὸν καὶ διαφέροντα τῶν ἄλλων», Μ. τ. φ. Α.1.981a15-16).
- 3) Η σοφία είναι «καθόλου ἐπιστήμη» (Μ. τ. φ. Α.2.982a22) και ο σοφός οφείλει να έχει μια σφαιρική αντίληψη των πάντων, και όχι απλώς μια εξειδικευμένη -έστω ενδελεχή- γνώση για τα καθ' ἕκαστον («ὑπολαμβάνομεν[...]ἐπίστασθαι πάντα τὸν

σοφὸν ὡς ἐνδέχεται, μὴ καθ' ἕκαστον ἔχοντα ἐπιστήμην αὐτῶν», Μ.τ.φ. Α.2.982a8-10).

- 4) Ἡ σοφία εἶναι ευρύτερη ἀπὸ τις ἐπιμέρους τέχνες καὶ ἐπιστήμες -ιδιαιτέρως τις εφαρμοσμένες- καθότι οἱ μὲν τέχνες ὑπάρχουν «πρὸς ἡδονήν», οἱ δὲ ἐπιστήμες «πρὸς τἀναγκαῖα» (Μ.τ.φ. Α.1.981b21-22). Ἀντιθέτως, ἡ σοφία δὲν ἀναφέρεται σὲ ἓνα ἐπιμέρους γνωστικὸ ἀντικείμενο ἢ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ εἶδη τῆς ποιητικῆς (τέχνης), ἀλλὰ αποκτάται «αὐτῆς ἕνεκεν καὶ τοῦ εἰδέναι χάριν» (Μ. τ. φ. Α.2.982a15).
- 5) Ἡ σοφία διερευνᾷ θέματα δύσκολα στὴν προσέγγισή τους, ποὺ δὲν εἶναι προσβάσιμα γιὰ τὸν καθένα («τὸν σοφὸν[...] τὰ χαλεπὰ γνῶναι δυνάμενον καὶ μὴ ῥάδια ἀνθρώπῳ γινώσκειν», Α.2.982a8-11).
- 6) Ἡ σοφία διακρίνεται γιὰ τὴ σαφήνεια καὶ τὴν ἀκρίβεια τῶν γνώσεων. Δὲν κινεῖται στὴν περιφέρεια τῶν θεμάτων, ἀλλὰ εἶναι σὲ θέση νὰ στοχεύσει τὸ κέντρο τους («τὸν ἀκριβέστερον [...] σοφώτερον εἶναι περὶ πᾶσαν ἐπιστήμην», Μ.τ.φ. Α.2.982a12-14).
- 7) Ὅποιος διαθέτει σοφία εἶναι σὲ θέση νὰ διδάξει τοὺς ἄλλους, νὰ τοὺς δια φωτίσει ὡς πρὸς τὰ αἰτία τῶν πραγμάτων καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσει κλιμακωτὰ στὴ γνώση («τὸν διδασκαλικώτερον τῶν αἰτιῶν σοφώτερον εἶναι περὶ πᾶσαν ἐπιστήμην», Μ.τ.φ. Α.2.982a13-14).
- 8) Ὁ σοφὸς δὲν μπορεῖ νὰ χρῆζει καθοδήγησης καὶ συμβουλῶν. Ἀντιθέτως, αὐτὸς εἶναι ποὺ θὰ υποδείξει καὶ θὰ υπαγορεύσει στοὺς ἄλλους τι πρέπει νὰ κάνουν («οὐ γὰρ δεῖν ἐπιτάττεσθαι τὸν σοφὸν ἀλλ' ἐπιτάττειν, καὶ οὐ τοῦτον ἑτέρῳ πείθεσθαι, ἀλλὰ τούτῳ τὸν ἦττον σοφὸν», Μ.τ.φ. Α.2.982a17-19).

Ὁ σύγχρονος μελετητὴς τοῦ Ἀριστοτέλη, καθὼς σταχυολογεῖ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς σοφίας, δὲν μπορεῖ παρά νὰ παρατηρήσει τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν φιλόσοφο καὶ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα, ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψη τῆς γνώσης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σοφίας. Φαίνεται πὼς ἡ ἀντίληψη τοῦ ἀρχαίου κλασικοῦ κόσμου εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη με αὐτὴ τῶν καιρῶν μας. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ στοχαστὲς τῆς ἐποχῆς τοῦ στο σύνολό τους, παρά τις

όποιες επιμέρους διαφορές στην οπτική του καθενός, φαίνεται πως συμφωνούσαν ότι «τὸ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους» (Πολιτικά, 1253a20-24). Η σφαιρική και ευρεία γνώση, την οποία εξάλλου και ο άνθρωπος της Αναγέννησης «ακουμπώ- ντας» στην κλασική αρχαιότητα έθεσε ως απώτατο στόχο, καθώς και το ιδεώδες του *homo universalis*, δείχνει να διαφέρει ριζικά από τη σύγχρονη άποψη περί επιστημών και γνώσης.

Ο σύγχρονος κόσμος εκτιμά ιδιαιτέρως και προωθεί την πλέ- ον εξαντλητική εξειδίκευση στο επίπεδο της ανθρώπινης γνώ- σης. Παρατηρείται, μάλιστα, εδώ και δεκαετίες, ολόένα και με- γαλύτερη κατάτμηση των επιστημών σε επιμέρους κλάδους, οι οποίοι με τη σειρά τους αυτονομούνται σταδιακά σε ξεχωριστές επιστήμες, ικανές να γεννήσουν καινούριους κλάδους κ.ο.κ. Επί- σης, επί των ημερών μας δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις επιστή- μες που προάγουν την τεχνολογία και την οικονομία και αυτό συμβαίνει την ίδια στιγμή που η αξία των λεγόμενων επιστημών του ανθρώπου υποτιμάται διαρκώς με δυσάρεστες συνέπειες στην κοινωνία (στροφή προς την τεχνοκρατική εκπαίδευση και απώλεια του ανθρωποπλαστικού της χαρακτήρα⁴, κρίση αξιών, ηθική ισοπέδωση, αδυναμία διάκρισης της αξίας από την απαξία, φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας, υποβάθμιση της έννοιας του ανθρώπου).

Στον αντίποδα, η αριστοτελική σκέψη, έτσι όπως αυτή εκδι- πλώνεται στις πρώτες σελίδες των *Μετά τα φυσικά* (Α.1-2), φαί- νεται να προκρίνει την ευρύτερη γνώση⁵ από την επιμέρους, θεω- ρώντας συνάμα την επιμέρους εφαρμοσμένη γνώση υπόθεση του οιοδήποτε εμπειρικού τεχνίτη, σε αντιδιαστολή προς την περί- πτωση της επιστήμης, κατά την οποία ο επιστήμονας οφείλει να έχει την ευρύτερη δυνατή γνώση και εποπτεία του αντικειμένου του. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Αριστοτέλης: «ή μὲν ἐμπειρία τῶν καθ' ἕκαστόν ἐστι γνῶσις ἢ δὲ τέχνη τῶν καθόλου» (Μ. τ. φ. Α.1.981a15-16). Λίγες γραμμές παρακάτω υπογραμμίζει ότι «σοφωτέρους τοὺς τεχνίτας τῶν ἐμπείρων ὑπολαμβάνομεν» (Μ. τ. φ. Α.1.981a25-26).

Είναι, άλλωστε, σαφές ότι ο Αριστοτέλης φρονεί, πως όσο

περισσότερο θεωρητική και λιγότερο εφαρμοσμένη είναι μια επιστήμη και όσο περισσότερο τείνει στη διάπλαση του ανθρώπινου πνεύματος («διαγωγὴν», Μ. τ. φ. Α.2.982b23-24)⁶ παρά στη διευκόλυνση του καθ' ἡμέραν βίου («χρήσεώς τινος ἔνεκεν», Μ. τ. φ. Α.2. 982b21), τόσο αξιολογικά ανώτερη θεωρείται· καθώς «πλειόνων δ' εὕρισκομένων τεχνῶν καὶ τῶν μὲν πρὸς τὰναγκαῖα τῶν δὲ πρὸς διαγωγὴν οὐσῶν, ἀεὶ σοφωτέρους τοὺς τοιούτους ἐκείνων ὑπολαμβάνεσθαι διὰ τὸ μὴ πρὸς χρῆσιν εἶναι τὰς ἐπιστήμας αὐτῶν» (Μ. τ. φ. Α.1.981b17-20). Η δε χρησιμοθηρική αντίληψη για τη γνώση σε καμία περίπτωση δεν ταιριάζει, κατά τον Αριστοτέλη, στον ελεύθερο άνθρωπο της εποχής του. Σχολιάζοντας μάλιστα το θέμα της σοφίας, αναφέρει: «ὥσπερ ἄνθρωπος, φημὲν, ἐλεύθερος ὁ αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὄν, οὕτω καὶ αὐτὴν ὡς μόνην οὔσαν ἐλευθέραν τῶν ἐπιστημῶν» (Μ. τ. φ. Α.1.982b25-28)⁷.

Προς αποφυγὴν τυχόν παρανοήσεων ως προς τις παραπάνω διαπιστώσεις, ας διευκρινιστεῖ πως ο Αριστοτέλης ουδόλως υποτιμοῦσε το περιεχόμενο του αντικειμένου, καθώς και τη συνεισφορά των αποκαλούμενων σήμερα τεχνολογικών ἐπιστημῶν στην υπόθεση της εξέλιξης του ανθρώπινου πολιτισμοῦ⁸. Αντιθέτως, εἶχε τη μέριμνα να εκθέσει εκτενῶς και ενδελεχῶς, να διασώσει και να ταξινομήσει ὅλη τη γνώση της εποχῆς του στους ἐπιμέρους κλάδους του ἐπιστητοῦ. Αδιάψευστη ἀπόδειξη αὐτοῦ συνιστοῦν ἀκόμη και οἱ τίτλοι ορισμένων ἀπὸ τὰ ἔργα του, π.χ. *Μετεωρολογικά*, *Περὶ ἀναπνοῆς*, *Περὶ ζῳῶν μορίων*, *Περὶ ζῳῶν γενέσεως* κ.λπ.⁹

Στο σημεῖο αὐτό, ἀφοῦ ἐξετάστηκαν και τὰ χαρακτηριστικά της σοφίας, ἔτσι ὅπως αὐτὰ ἐκτίθενται ἀπὸ τον Αριστοτέλη, θα περάσουμε στο τελευταῖο προς πραγμάτευση θέμα· το πὼς συνδέεται ἡ ἀναζήτηση και ἡ γνώση των αἰτίων και των ἀρχῶν με τη σοφία και τὴν ἐπιστήμη κατὰ τον Αριστοτέλη.

Ἦδη ἀπὸ το πρῶτο βιβλίο, κλείνοντας το πρῶτο κεφάλαιο, ο Αριστοτέλης δίνει τον ορισμό της σοφίας, «τὴν ὀνομαζομένην σοφίαν περὶ τὰ πρῶτα αἴτια καὶ τὰς ἀρχὰς ὑπολαμβάνομεν» (Μ. τ. φ. Α.1.981b28-29), και ἀμέσως μετὰ ἀναφέρει ἐν κατακλείδι

ότι «ἡ σοφία περί τινος ἀρχὰς καὶ αἰτίας ἐστὶν ἐπιστήμη» (Μ.τ. φ. Α.1.982a2). Περὶ το μέσον του δευτέρου κεφαλαίου, του ίδιου βιβλίου, ἐρχεται να επιβεβαιώσει την ἀπόλυτη σχέση που συνδέει τις αἰτίες και τις αρχές με τη σοφία, καθὼς το «τινὰς ἀρχὰς καὶ αἰτίας» γίνεται σαφές πως αφορά «τὰ πρῶτα αἴτια καὶ τὰς ἀρχὰς» (Μ. τ. φ. Α.981b28-982a3). Εξάλλου, ο Αριστοτέλης ονομάζει ολόκληρη την οντολογία του «πρώτη φιλοσοφία».

Εκκινώντας ἀπὸ τους φιλοσόφους, οι οποίοι κατὰ τεκμήριον δίδασκαν τους νέους στην Αθήνα των κλασικῶν χρόνων, σημειώνει πως αυτοὶ εἶναι σε θέση να διδάσκουν, επειδὴ εἶναι γνώστες των αἰτίων. Ακριβῶς ως προς τα αἴτια εἶναι που διαφωνίζουν και τους συμπολίτες τους («οὔτοι γὰρ διδάσκουσιν, οἱ τὰς αἰτίας λέγοντες», Μ. τ. φ. Α.2.982a29-30). Ὑστερα διευκρινίζει ὅτι το κατεξοχὴν ἐπιστητὸ δεν εἶναι παρὰ αὐτὸ που γεννᾶ τα ὑπόλοιπα, η ἀρχὴ της αιτιώδους αλυσίδας («μάλιστα δ' ἐπιστητὰ τὰ πρῶτα καὶ τὰ αἴτια», Μ. τ. φ. Α.2.982b2). Και συνεχίζει με βάση την τελολογική του ἀντίληψη, πως η «ἀρχικωτάτη» (Μ. τ. φ. Α.2.982b4) των ἐπιστημῶν εἶναι «ἡ γνωρίζουσα τίνος ἕνεκὲν ἐστὶ πρακτέον ἕκαστον» (Μ. τ. φ. Α.2.982b5-6).

Μετέπειτα ἐπισημαίνει ὅτι στην κορυφὴ της ἀνθρώπινης γνώσης βρίσκεται η γνώση της ουσίας, η οποία βαθμιαία οδηγεῖ στο θεῖο ως αἰτία και ἀρχὴ των πάντων. Αλλά και ἀντιστρόφως: η θεία ουσία εἶναι ἀναγκαία, προκειμένου να διακριβῶθεῖ το αἴτιο και η ἀρχὴ των πάντων («ὄ τε γὰρ θεὸς δοκεῖ τῶν αἰτίων πᾶσιν εἶναι καὶ ἀρχὴ τις», Μ. τ. φ. Α.2.983a8-9).

Ολοκληρώνοντας τον κύκλο, ο Αριστοτέλης διαπιστώνει, για ἄλλη μια φορά, την κεφαλαιώδη σημασία της ἀναζήτησης και της ἀνακάλυψης της αἰτίας στα πράγματα. Ενώ στην ἀρχὴ δηλώνει ὅτι «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει» (Μ. τ. φ. Α.1.980a21) και λίγο παρακάτω υπογραμμίζει ὅτι «διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν» (Μ. τ. φ. Α.2.982b12-13), στο τέλος παραθέτει ὅτι οι ἄνθρωποι «ἄρχονται [...] ἀπὸ τοῦ θαυμάζειν [...] δεῖ δὲ ἐς τοῦναντίον [...] ἀποτελευτῆσαι» (Μ. τ. φ. Α.2.983a12-19). Για τον Αριστοτέλη, δηλαδή, η φιλοσοφία δεν εἶναι μια ἀτέρμονη πε-

ριπλάνηση της σκέψης αλλά μια συστηματική διαδικασία αναζήτησης των αιτιών, προκειμένου να καταφέρει κανείς σταδιακά να είναι σε θέση να ερμηνεύσει όλα τα θέματα φωτίζοντας τις αιτίες τους. Το θαυμάζειν, εν τέλει, δεν συνιστά για τον Σταγειρίτη αυτοσκοπό αλλά το φύσει δοθέν μέσον για να απαντηθούν τα ερωτήματα, αρχίζοντας από τα άμεσα πρακτικά του βίου ζητήματα και φτάνοντας στα περισσότερα σύνθετα και θεωρητικά θέματα («ἔξ ἀρχῆς μὲν τὰ πρόχειρα τῶν ἀτόπων θαυμάσαντες, εἶτα κατὰ μικρὸν οὕτω προϊόντες καὶ περὶ τῶν μειζόνων διαπορήσαντες», Μ. τ. φ. Α.2.982b13-15).

Το θαυμάζειν, η απορία, είναι μήτρα για τη γέννηση της γνώσης, όσο κανείς είναι στο στάδιο της άγνοιας της αιτίας, «τοῖς μήπως τεθεωρηκόσι τὴν αἰτίαν» (Μ. τ. φ. Α.2..983a14-15,16-17), όπως χαρακτηριστικά ο ίδιος ο Αριστοτέλης σημειώνει. Ο γνώστης, όμως, ο «ἐπιστήμων», ο όντως σοφός, δεν «θαυμάζει» πλέον, εφόσον «ἐπίσταται» πια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Θ. Αλεξίου, “Η «κοινωνία της γνώσης» ως μετα-καπιταλιστική κοινωνία”, *Ο Πολίτης* 137 (Οκτώβριος 2005): 24-29.
2. Χ. Νόβα-Καλτσούνη, *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2010, σελ. 130.
3. J. De Romilly, *Αρχαία ελληνική γραμματολογία*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1988, σελ. 235.
4. Κ. Βουρβέρης, *Εισαγωγή εις την αρχαιογνωσίαν και την κλασικὴν φιλολογίαν*, Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία, Αθήνα, 1975, σελ. 126.
5. Ρ. Kingsley, *Αρχαιοελληνική σκέψη και δυτικός πολιτισμός*, εκδ. Διόπτρα, Αθήνα, 2004, σελ. 219.
6. Κ. Βουρβέρης, *ό.π.*, σελ. 45.
7. V. Decarie, *Aristote, Ethique a Eudeme*, Vrin, Paris, 1991, σο. 55-56.
8. Θ. Π. Τάσιος, *Ο Αριστοτέλης για την τεχνολογία*, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=434307>
9. J. De Romilly, *ό.π.*, σελ. 241.